

Szabó Imre - avagy: az absztrakt normatívizmus

Személyes emlékek, amelyek Szabó jellemzésére szolgálnak

1970 július 15-én - egyévi, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében folytatott szociológiai tanulmányaim után - kerültem az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetébe, melynek akkori igazgatója Szabó Imre volt, s aki - nem melleleg - az Akadémia egyik alelnöki tisztét is betöltötte. Tulajdonképpen Kovács István¹ figyelt fel rám korábban Szegeden, ahol tanultam, és már 1968-ban üzent nekem, hogy keressem meg. Én fel is kerestem, de közben Huszár Tibor meghívott az említett szociológiai tanfolyamra. Kovács azt mondta, hogy csak végezzem el nyugodtan, s majd jöhetnek azután. 1970 tavaszán még egyszer meglátogattam. E látogatás után, amelyen Halász József² is részt vett, későbbi elbeszélése szerint Kovács azt mondta neki: „Láttad? Még csak pár hónapja van a Párt Intézetében, és már olyan zavaros volt a tekintete”.

Amikor az Intézetbe kerültem, semmit nem tudtam Szabó Imréről azon kívül, hogy a szegedi egyetemen az ő *Szocialista jog* című könyvéből kellett vizsgáznunk állam-és jogelméletből. Csak a nyolcvanas évek elején, amikor Bibóval kezdtem foglalkozni, találkoztam egy mára méltatlanul elfelejtett jogfilozófussal, Szabó Józseffel³, aki Szegeden nyomorgott kisnyugdíjasként. Ő elmesélte nekem, miért is emigrált Horváth Barna. Horváth-ot kinevezték egy akadémiai bizottság alelnökévé, amely 1945-ben véleményezte az egyetemi tanári kinevezéseket. 1949 tavaszán, amikor már Moór visszavonult, Horváth-ot bekérte a Jogi Kar akkori dékánja, Mártonffy Károly. Horváth azt hitte, azt fogja vele közölni, hogy ő lesz Moór utódja, de ehelyett megmondta neki, hogy a filozófia, s így a jogfilozófiai tanszék is ún. világnézeti tanszéknek minősül, amelyeket már csak marxisták vezethetnek, ezért terjessze elő Szabó Imrét. Szabó - akit ekkor még senki sem ismert -, az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítési főosztályán dolgozott. Tudták róla, hogy kommunista, ezért – mint Szabó József elmondta –, féltek tőle. Horváth Barna ijedtében igent mondott. Nem sokkal később, 1949 november 19-én emigrált Ausztriába, onnan pedig Amerikába ment, ahol a New School for Social Research-ön tanított.

Mindezeket én akkor még nem tudtam, pedig ha tudom, lehet, hogy óvatosabban beszélek 1971. április 4-én. Az első intézeti fellépésem tudniillik az volt, hogy Török Lajos, az intézet párttitkára megkért, pontosabban felszólított, hogy a „felszabadulás” alkalmával mondjak ünnepi beszédet. Mint az megszokott volt az intézetben, az épp frissen odakerült kollégára bízták ezt a nemes feladatot. Hetekig készültem a beszédre, felidézve magamban, amit Kossuth Lajosról, meg a szónoki beszéd műfajáról korábban megtanultam. Tudtam,

¹ Kovács István (1921-1990) alkotmányjogász. 1943-ban szerzett jogi diplomát a debreceni Tisza István Egyetemen. 1947/48-ban Veszprém megye főispánja, 1951-től 1980-ig az MTA Állam és Jogtudományi Intézetének helyettes igazgatója, 1980 -1990 között igazgatója. 1954-ben kandidátusi fokozatot szerez, 1962-től az Akadémia doktora, 1965-től az MTA levelező tagja, 1976-ban rendes taggá választják. 1950 és 1990 között a szegedi jogi kar államjogi tanszékének vezetője.

² Halász József (1923-1994) közigazgatási jogász. Szombathelyen érettségizett, 1943-tól a Győrffy Kollégium tagja. Részt vett az ellenállásban és a földosztásban. 1948-ban népi kollégiumi igazgató. 1956-ban Nagy Imre oldalára állt, ezután került az Állam- és Jogtudományi Intézetbe.

³ Szabó József (1912-1991) jogbölcész. 1951 és 1980 között az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. 1950-től a budapesti Jogi Kar Állam- és Jogelméleti Tanszékének vezetője.

hogy a sikeres beszédhez nemcsak *captatio benevolentiae*, a hallgatóság megnyerése szükséges, de egy jó „Auftakt” is, ezért hazánk Szovjet Hadsereg általi dicsőséges felszabadulását ünneplő beszédemet így kezdtem: „Ma egy tragédiát ünnepelünk”. A könyvtárszobában megállt a levegő. A könyvtáros utólag elmondta nekem, hogy szorongva hallgatott engem: „Te jó Isten, mi jön még?” Én azonban kimagyaráztam, hogy a tragédia abban volt, hogy Magyarország nem önerőből, hanem a szovjet csapatok segítségével szabadult meg a félféudális Horthy rendszertől. A beszédet pozitív kicsengéssel zártam: „Reméljük – mondtam -, most még csak első tételét csendítettük fel a szocializmus szimfóniájának, amelynek folytatása nem *andante*, hanem *allegro vivace* lesz.” Utólag elmondták, hogy egy rendőrőrnagy, aki a büntetőjogi osztályon dolgozott, a következőképpen reagált: „Én mégis a szovjet csapatokra emelem poharamat!” Másnap Szabó Imrét - aki nem vett részt az ünnepségen -, már a kapuban várta valaki azzal, hogy „Nagy Endre tegnap egy felháborító, mert ellenforradalmi beszédet tartott”. Erre Szabó Imre behívatta párttitkárt, Török Lajost, aki, isteni szerencsémre így referált: „Nagy Endre formájában szokatlan, de tartalmilag korrekt beszédet mondott”. Ezzel meg voltam mentve. Legalább is időlegesen.

1976-ban Varga Csaba, a Magyar Jogászsövetség Jogelméleti Szakosztályának titkára felkért, hogy egy Pulszky-évforduló alkalmából lépjek fel egy konferencián. Megnyugtattam, hogy Szabó Imre nem szokott eljárni az ülésekre. Én ezen csodálkoztam, de aztán arra gondoltam, talán azért jelenhet veszélyt, mert Pulszky Ágostot ő már „megírta” a *Burzsoá állam és jogbölcselet* című könyvében. Varga Csaba közben kiment Párizsba két hónapra, és Szotáczy Mihály, a szakosztály elnöke, - mint mindig -, kiküldte a meghívót Szabó Imrének is, kínos gonddal felsorolva az előadókat és az előadások címeit. Ezen szerepelt *Nagy Endre: Pulszky Ágost társadalom- és államtana*. Később Lőrincz Lajos⁴ mesélte, hogy mikor ezt Szabó meglátta, átrohant Kovács Istvánhoz azzal, hogy ez túrhetetlen: a Nagy Endre már jogelméletbe is beleértotta magát. Lőrincz azt tanácsolta nekem, azonnal mondjam le az előadást, de főként menjek be Kovácshoz. Kovács azzal fogadott, hogy Szabó Imre magán kívül volt dühében: látszik, nekem nem megy az igazi közigazgatás-tudomány, legjobb lesz, ha elmegyek az Intézetből, mert én egy kívülálló dúvadként élek itt (ez melleleg igaz is volt), én mindig csak Lukács Györgyöt, meg Heller Ágneszt idézgetem (melleleg Lukács *Történelem és osztálytudatára* támaszkodva gyakoroltam kritikát az NDK kibernetikus közigazgatási elmélete fölött). Akárhová mehetek – mondta Kovács -, bár ő nem fog nekem állást keresni, de jó véleményt fog adni rólam. Én védekezésül elmondtam, hogy nem Pulszky jogelméletéből, hanem társadalom-és államelméletéből akarok előadást tartani. Kovács ezt megértette, s bele is egyezett, de továbbra is kért, hogy az Intézetből menjek el. Ezután levelet írtam Huszár Tibornak, aki meghívott az ELTE Szociológia Tanszékére szociológiatörténetet tanítani. Közben Kovács megennyhült irányomban, s mivel jórészt az intézetben és közigazgatás-tudományi keretben készítettem *Állami beavatkozás és önkormányzat Magyarországon 1867-1918* című kandidátusi disszertációm, hozzájárult, hogy megrendezzük a munkahelyi vitát.

Szeretnék még két jellemző esetet elmesélni Szabó Imréről. Mi fiatalok (Rác Lajos, Dezső Márta, Szamel Katalin - hogy csak néhányukat említsem), úgy éltünk az Intézetben, mint Marxnál az indiai faluközösség a despota uralma alatt: a magas politika felhőrégiói nem nagyon befolyásolták mindennapi életünket. Ebéd után kávézattunk, vidám peripatetikus fecserészést folytattunk irodalomról, meg a világ dolgairól általában. A főnökök nem törődtek velünk. Kovács sohasem konzultált velem arról, hogy éppen min dolgozom. Szabó Imrével

⁴ Lőrincz Lajos (1935-2010) közigazgatási jogász. 1959-től az MTA Állam és Jogtudományi Intézet munkatársa, majd az államigazgatási osztály vezetője. 1989/1990-ben az Államigazgatási Főiskola igazgatója. 2000-2005 között a Károli Gáspár Református egyetemen a Jogi Kar dékánja. 1990-től az MTA levelező, 1998-tól pedig rendes tagja.

emlékeim szerint egyszer sem beszéltem az Intézetben. Ha akartam, pl. egy hónapig a *József és testvéreit* olvastam a szobámban, ahol többnyire este hatig bent maradtam. Jól éreztük magunkat a szocializmus „hatalomvédelmi bensőségében”. Amikor 1972-ben az Intézetben Szabó Imre 60. születésnapját ünnepeltük a könyvtárban, s ecsetelték kiterjedt munkásságát, Szabó elmondta, hogy egész életművéből a Jogtudományi Intézetre a legbüszkébb. Mi, fiatalok - talán Sólyom László, Varga Csaba és én -, ott álltunk kezünkben a pohárral, megsemmisülve ennyi nagyság láttán. „Szabó elvtárs” éppen odaért hozzánk, hogy koccintson velünk, s én épp azt akartam viccesen mondani, hogy pont arról beszélgettünk: „a mi számunkra már alig akadt teendő”. De Szabó szavamba vágott, mondván: „Nem baj, csak nehogy szervezkedjete!”.

A másik emlékem 1972 márciusából való, amikor Szabó Imrével egy vonaton utaztunk Strassbourgba az egyetem összehasonlító jogi tanfolyamára, én hallgatóként, ő pedig előadóként. Mme Sola, egy spanyol-katalán matróna vezette az Institut du Droit Comparé-t. Szabó a szocialista jogelmélet doyenjeként - a metakommunikációból kivehetően - respektált személy volt, olyan, mint René David. Két nyelven, franciául és németül tartott előadásokat a szocialista jogból. A francia szekcióban, ahol én hallgattam, bizonyos büszkeséggel vettem tudomásul azok elismerését, akik tudták rólam, hogy én is magyar vagyok. Szabó szemüveges volt, talán látáshibás is, de határozottan rendelkezett egyfajta előkelőséggel, eleganciával, ami miatt a nyugati kollégák őt láthatólag egyenrangúnak kezelték. Idehaza inkább életidegennek tűnt rezerváltságával.

Életidegen személyiség – életidegen elmélet

Eme személyes benyomások után hadd valljam be: soha nem voltam képes végigolvasni Szabó Imre egyetlen könyvét sem. Iszonyú hervasztónak találtam a háromszoros életidegenségét. Idegen volt neki a filozófia, a magyar korabeli tudományos viták és idegen volt neki a jogi meg a nem-jogi valóság is. Úgy lehetne kifejezni: ő irtózott a valóságtól, én meg irtóztam ettől a valóságnélküliségtől. Hogy megértessem ezt az iszonyú valóságnélküliséget, hadd idézzek tőle egy hosszabb passzust 1971-es könyvéből: „A jog ebből a megközelítésből a társadalmi viszonyoknak az államhatalom által kifejezésre juttatott osztályérdek – az uralkodó osztály érdeke – közvetítésével létrejövő társadalmi formája. Ahhoz, hogy alakot öltjön és érvényesüljön, az általános osztályérdek, továbbá az azt megvalósító államhatalom mellett még egy tényezőnek kell közbeiktatódnia: annak az ugyancsak általános akaratnak, az *uralkodó osztály akaratának*, amely az általános érdekek kötelező módon való kifejezésére és ennek ilyenként való érvényesítésére irányul. Ez az *általános akarat*, amely a társadalmi tudat közvetítésével jön létre, az éppen az ebből a szempontból *szubjektívnek tekinthető* elem, amely az objektív érdeket az állammal együtt és egyben az államon keresztül posztulálja, tételezi.”⁵

Had' kérdezzem meg: nem hallott a szerző pl. Max Weber osztályelméletéről és politikaelméletéről, amit már 1968-ban kiadtak magyarul? Vagy nem hallott a hatvanas években Magyarországon a Hegedűs András és Wirth Ádám közötti, a társadalmi struktúráról szóló vitákról? Vagy az érdekvitákról? Nem hallott az amerikai rétegződésvitákról? Vagy nem olvasta Habermast a társadalmi nyilvánosságról? Nem hallott az Althusser által inaugurált vitákról a hatvanas években, akitől magyarul is kiadtak 1968-ban egy kötetet?

Nem: Szabó Imre annyira rezervált volt mind az elméleti mind a gyakorlati valósággal szemben, hogy teljesen belekövült egy elvont, absztrakt marxizmusba, amit az ő korában már is csak szűkkeblű „törtmatos” egyetemi tanárok képviseltek.

⁵ Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.77.o.

Szabó Imrének ez a személyiségbeli sajátossága, ez a rezerváltság, - némi rosszindulattal: óvatosság, vagy még nagyobb rosszindulattal: gyávaság – jut kifejezésre jogelmélete egészében. Úgy jár el, mint egy kertész, aki készen kapja a földlabdát (ez ugye Szabónál a szentnek és sérthetetlennek tekintett „marxizmus klasszikusai”), amelyben ott van a növény gyökérzete (ez szocialista jog és gyakorlati valósága), ezt simogatja (interpretálgatja) kezével, kínosan óvakodva attól, hogy belemenjen a földlabda belsejébe (vagyis az empirikus valóságba). Kicsit előkészíti a talajt, kivájja a helyet, kicsit megkapargatja a környékét (ez a burzsoá jogbölcselet), végül belehelyezi a földbe, betakarja, és végül elsimogatja talajt, hogy minden szépen és kereken nézzen ki. Mint Szilágyi Péter kimutatta: Szabó elméletében „a szocialista jog sajátosságait nem az anyagi életviszonyokból, nem is magából a jogból, hanem az államból, pontosabban az arra vonatkozó klasszikus szövegekből kiindulva ismerhetjük meg. A szocialista normativizmus (pusztán verbális) materializmusa, etatizmusa és dogmatizmusa kapcsán nem is annyira a dogmákhoz ragaszkodást tartom kiemelendőnek, hanem azt, hogy nem a valóságból indul ki, még csak nem is a propaganda által ábrázolt valóságból, hanem a klasszikus szövegekből, sőt azoknak is csak egy viszonylag szűk, kanonizált halmazából”⁶.

Az alábbiakban a szocialista jog normativista felfogását kívánjuk röviden megvizsgálni. (Elemzésünk nem terjed ki arra, hogy a szocialista normativizmus miként ágyazza bele „elméletét” a marxizmus klasszikusainak azon tanításába, hogy a jog felépítmény része s ezért a gazdasági alap határozza meg a felépítményt, benne a jogot is; különösen azért, mert a szocialista jog és a tervgazdaság oly mértékben állami jellegű, hogy megfordulni látszik a determinista tétel. Itt nem a gazdasági alap határozza meg a politikát, hanem megfordítva: a politika határozza meg a gazdaságot, sőt a másik felépítményi jelenséget, a jogot is.) Megvizsgáljuk viszont, hogy miként lehetséges bármilyen jogon kívüli elem – így pl. a természetjog vagy helyes jog problémájának – tagadása, végül pedig azt, hogy mi módon lehet sterilizálni a jogelméletet a valóságos szocialista jogtól, illetve a valóságos törvényalkotástól és joggyakorlattól.

A következőkben tehát az absztrakt normativizmus, a természetjog tagadása, továbbá a helyes jog elvetése és a jog elidegenülése problémáival foglalkozunk, főként három munka elemzésén keresztül. Az egyik egy elfelejtett Szabó Imre mű, a *Hegeli jogfilozófia tanulmányozása* címmel jelent meg 1957-ben, az MTA által Hegel halálának 135 évfordulójára megjelentett Hegel-Emlékkönyvben. A másik egy későbbi munka, ami a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában 1967-ben jelent meg *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog* címmel, s végül megnézzük a *Jogelmélet alapjai* című 1971-es Akadémiai Kiadó által közzétett nagy összefoglaló művet.

Absztrakt normativizmus

Bár Szabó gyakran idézte Marxnak *A politikai gazdaságtanhoz* írott *Bevezetőjét*, de nem figyelt fel arra a passzusra, amelyben a szerző a gondolkodás menetének az absztrakttól a konkrétig való felemelkedéséről írt. A konkrét azért konkrét, mert sok meghatározás összefoglalása – mondja.⁷ Szabó persze elfogadja belőle azt, ami neki jól jön, - mint a fenti kertészünk, aki csak simogatja földlabdát. Jól látszik ez a Hegelről szóló tanulmányában. Ekkor már ismeri Marxnak az 1927-ben felfedezett, addig még csak németül megjelent tanulmányát a hegeli államjog kritikájáról, Engels dicsérő szavait Hegelről, amiket ő maga is

⁶ Szilágyi Péter: *Marxizmus és jogelmélet*. Világosság, 2004/4. 29.o.

⁷ Marx, Karl: *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. In: Marx - Engels Válogatott Művei. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.2. köt.44. o.

idéz, természetesen egyetértőleg. Álláspontom szerint az egész írás irányvonalára Lukács *Der junge Hegel* című műve gyakorolt döntő befolyást, ami megmutatkozik azon az alapvető törekvésén, hogy egyfelől elfogadja Hegel dialektikáját, másfelől elveti idealizmusát - ahogy Szabó mondja: miszticizmusát. Lukácsnak is az volt a fő törekvése, hogy bebizonyítsa:– mint Szabó idézi is tőle –, „a hegeli 'Minerva baglya' sohasem lett a reakció döngkeselyűje a restaurációs időszakban”⁸. Azaz, hogy kimutassa: Hegel jogfilozófiáját nem elszigetelten, hanem csak filozófiája egészében szabad értelmezni. Így pl. idézi a korábbi, az 1788-as württembergi töredéket, melyben Hegel amellet tesz hitet, hogy „olyan berendezések, alkotmányok, törvények, amelyek nem egyeznek többé az emberek erkölcsével, szükségleteivel, nézeteivel, amelyekből elszállt a szellem, tovább is fennállhatnak –, hogy olyan formák, amelyek nem érdeklík többé az értelmet és érzelmet, elég hatalmasok lehetnek egy népet összetartó kötelék szerepére.”⁹ Ez a felvezetés - ahogy Lukács is kimutatta – arra emlékeztet, ahogy Hegel támadta a „pozitivitást”, még republikánus, jénai korszakában.¹⁰ Szabó Marxra támaszkodva kimutatja: Hegel hogyan hátrált meg, s vált reakcióssá, hogyan jutott el „az állam mindenhatóságát kifejező és az egyén érdekeit háttérbe szorító erkölcsiségbe.”¹¹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy Hegel az egyén-közösség relációban „az állam istenítéséhez jut el, az egyén háttérbe szorításával, sőt szinte teljes kiküszöbölésével.”¹² Ezzel „a német burzsoázia oldalára állt, amikor is... az alkotmányos monarchiát a legmagasabb, legtökéletesebb kormányformaként jelölte meg... Más szóval, Hegel a német burzsoáziának a politikai hatalomhoz való esedékes felemelkedését jelentette be.”¹³ De ez még inkább Hegel „haladó” oldalához tartozik. Érdekes viszont, hogy Szabó milyen kontextusban idézi Lukácsot. Mindenekelőtt kiemeli Hegelből, hogy az angol common law-val szemben a kodifikáció pártolása helyes felfogás, mely a feudális joggal szemben a „formálisan mindenkire érvényes, általános törvényt képviseli”, majd arra hívja fel a figyelmet – mintegy előre mutatva a szocialista normatívizmus felé –, hogy fontos: „az állam kötelességei és a polgárok csakúgy, mint az állam jogai és a polgárok kötelességei, törvényben határozottassanak meg.”¹⁴

Hogy itt még az állam kötelességei is hangsúlyozottak, talán az 1956-os év tavaszának hatása, amikor a XX. kongresszus után megindult az „olvasás”, és elindultak a Petőfi Kör nagy port kavart előadásai. Szigeti József előszavából megtudhatjuk, hogy a kötet tanulmányai már le voltak adva, de kiadást akadályozták „az 1956 október 23-ával kezdődő ismeretes ellenforradalmi események.”¹⁵ Mindenestre az, hogy Lukács Györgyöt - aki épphogy csak kijött a Petőfi Kör filozófus vitájának eredményeként az anathémából -, ismereteink szerint Szabó itt idézte utoljára (háromszor is), ami feltételezésünk szerint arra utalhat, hogy a Petőfi Kör vitái néha Szabót is csak-csak megérintették.

A Hegel-tanulmány a természetjogról

⁸ Szabó Imre: *Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához*. In: Hegel. (szerk. Szigeti József) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. 150. o.; Lukács György: *A fiatal Hegel*. Kossuth Kiadó/Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 466.o., Vö. Lukácsnak a pozitivitás hegeli fogalmáról írottakkal. i.m.43-57.o., 93-109.o.

⁹ Szabó:im. 129. o.

¹⁰ „A pozitivitás tehát mindenekelőtt a szubjektum morális függetlenségének megszüntetését jelenti”. Ld. Lukács György: *A fiatal Hegel*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976. 44.o.

¹¹ Szabó: *Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához*.123.o.

¹² i.m. 141.o.

¹³ i.m. 129.o.

¹⁴ i.m. 150.o.

¹⁵ Szigeti József: *Előszó*. In: Hegel. (szerk. Szigeti József) Akadémia Kiadó, Budapest, 1957. 9.o.

Szabó Hegel-tanulmányában jelenik meg a természetjog problémája, ott, ahol Hegel hármass felosztását (jog, morál, erkölcsiség) bírálja. Igyekszik kimutatni, hogy bár Hegel tulajdonképpen a hármass felosztással az egyén és közösség problémáját kívánja megoldani, benne ragad a Kant féle moralitás-legalitás, illetve a régi természetjog kettőségében: a természetjog ugyanis a magánjogot állította szembe a közösségi társas-termetzetjoggal. Ezen Hegel sem tudott túljutni, mivel nála is, mint a természetjogban „az absztrakt jog, azaz lényegében a magánjog került a rendszer élére.”¹⁶ A család/polgári társadalom/állam felosztással nem történt más, mint a társas-termetzetjognak formai átvétele más logikai indoklással... Nem derül ki: miféle magán-termetzetjogra, illetve társas termetzetjogra utalhat itt Szabó, miként jutott ez kifejezésre pl. a sztoikus filozófiában, amikor a közjog-magánjog megkülönböztetést nem is ismerhették? Vagy talán a „pacta sunt servanda” grotius-i magánjogi-termetzetjogi szabályára, vagy pl. „a hadifoglyokat meg kell kímélni” közjogi szabályának megkülönböztetésére gondolt? Ezt tekinti ellentmondásnak? Utólag, persze megkülönböztethetjük a fejlett magánjogot és a közjogot – amikor már a valóságban szeparálódtak. De hol tudtak erről a sztoikusok? Vagy Johannes Althusius ellentmondásba keveredik, amikor a magánszövetségekből származtatja közsövetségeket meg az államot? Fejtegetése végén Szabó velejéig zavaros lesz: „A természetjogias elemeket Hegel azzal sem tünteti teljesen el, ha jogfilozófiájának három elemét a szabadságeszme olyan fokozataiként fogja fel, amelyek a szabadság irányába haladnak, - mintha minden fokozat a jogeszme egységén belül külön jog is lenne, azaz mintha ezek ugyanakkor együtt adnák a jogot, a jog teljes fogalmát. Az absztraktként felfogott magánjog például nagyon is konkrét, ha Hegel a polgári felfogásának megfelelően ebben az absztrakt személy elvont jogát akarja is láttatni: e magánjog nem a konkrétitás fokát illetően különbözik az államtól.”¹⁷ Csak a következő oldalon derül ki, hová akar eljutni Szabó: szerinte ugyanis a magánjog élre állításában az jut kifejezésre, hogy bár Hegel bár *logikailag* teszi első helyre a magánjogot, de *valójában* ebben a burzsoá gazdaság jogi alapjáról beszél, tehát egy történeti valóság jut érvényre. Akkor – Szabó gondolatkörében mozogva – feltehetnénk a kérdést: most az a baj, hogy Hegel elismeri a magánjogot, mint a burzsoá társadalom alapját (és ezt a szocializmus felől bírálni lehet), vagy az a baj, hogy meghaladta a feudalizmus felől? Nem beszélve arról, hogy Marx, mikor a hegeli *Államjog* bírálatát írta, még távolról sem volt marxista, csak radikális demokrata, tehát e műben a demokrácia eszméjét védi a monarchiával szemben. Álláspontom szerint, ha Szabó rendesen elolvasta volna a hegeli *Jogfilozófia* alcímét: „vagy a természetjog és államtudomány vázlata”, fel kellett volna tennie magának azt kérdést, hogy Hegel tényleg túl akart-e haladni a természetjogon?

Szabó nem veszi észre Hegel óriási felfedezését: azt, hogy a jogon és morálon túlhaladva, az erkölcsiség bevezetésével meg akarja haladni a Kant kategorikus imperatívuszát. Tudniillik a morál, amikor tartalmat akar venni a kanti maximából, nem tudja honnan venni a „jó” tartalmát. Mint Hegel kifejti: „*kívülről* lehet ugyan anyagot meríteni [mármint a kategorikus imperatívuszba] s ezáltal különös kötelességekre bukkanni, de abból a meghatározásból, hogy a *kötelesség az ellentmondás hiánya vagy formális egyezés magával*... nem lehet átmenni különös kötelességek megállapításához, az elv nem nyújt kritériumot annak eldöntésére, vajon az kötelesség vagy nem... A további *kanti* formula, egy cselekedetnek az a képessége, hogy *általános* maximának képzeljük, egy állapot *konkrétabb* elképzeléséhez vezet ugyan, de magáértvalóan nem tartalmaz további elvet, csak az ellentmondás ama hiányát és a formális azonosságot.”¹⁸ Hegelnél viszont az erkölcsiséggel „[a]z objektív erkölcsi, amely az elvont jó helyébe lép, a szubsztancia, amelyet a szubjektivitás mint *végtelen forma* tesz *konkréttá*... Ezzel az erkölcsi szilárd *tartalmat* kap,

¹⁶ Szabó: *Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához*. 135.o.

¹⁷ *im.* 136.o.

¹⁸ *i.m.* 151-152. o.

amely magáértvalóan szükségszerű, s a szubjektív vélekedésen és tetszésen felülemelkedve fennáll. Ezek a különbségek a *magán- és magáértvaló törvények és intézmények.*¹⁹

Mármost, innen tekintve az a kifogás, hogy ugyanúgy, mint természetjognak, Hegelnek sem sikerül feloldania a jog ellentmondását – nevezetesen a külső és a belső, a jog és az erkölcs kettőségének feloldását – nos, ez gyermeteg ellenvetés. De érthetővé válik, ha figyelembe vesszük: Szabóra már ekkor hatott Visinszkij normatívizmusa, amiben nem lehet helye a természetjognak.

A természetjog és a helyes jog problémája

A következő, 1967-ben megjelent elemzendő mű a *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog* címet viseli. Hat olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek külföldi konferenciákra készültek, s többnyire francia nyelvű folyóiratokban jelentek meg. A legkorábbi tanulmány az ötvenes évek végén jelent meg először, az időben utolsó pedig 1966-ban. Az első tanulmány, mely az egész könyv legterjedelmesebb írása, itt jelent meg először, dátumozva nincsen. Pedig jó lenne tudni, fejlődött-e valamit Szabó Imre ebben a csaknem fél évtizedben. Márpedig e fejezet címe - *Jogbölcselet, jogszociológia, jogelmélet* - valami ilyesmit sejtet.

Ebben a könyvben talán az a legérdekesebb, ahogy óvatos-bírálólag szembenéz atyamestere, Visinszkij normativista nézeteivel, amelyről megállapítja, hogy végeredményben „a marxista filozófia elvontan szemlélt tételeiből kiindulva tárgyalta a jog és a szocialista jogelmélet kérdéseit.”²⁰ Mellesleg ezzel kifejtette Szabó saját ars poeticáját, amikor is „a jogelméletet a pozitív jognak szinte apriorisztikus tanaként fogta fel.”²¹ Érdemes megnézni egy óvatoskodó bírálatot, amelyben – nagyon mögöttesen – lehet sejteni a sztálini törvénytelen ségekhez vezető jog és Visinszkij bírálatát. „Ami ennek az álláspontnak érdemi vonatkozásait illeti” – így Szabó – , „meg kell jegyezni, hogy a normatív elemnek a hatalmi tényezővel való lényegében helyes párosítása érthető módon a leegyszerűsítés bizonyos veszélyével járhatott. Ha ugyanis a normatív-akarati szabályelem visszavezetése megáll az osztályakaratnál, anélkül, hogy annak objektív meghatározottsága és objektív alapjai kellő módon kibontakozhatnának, úgy a felfogás voluntarisztikussá lesz; az osztályakarat, és ezek, illetőleg az állami akarat végső objektív meghatározói végül is egy önkényes akaratfelfogásá?hoz vezet, aminthogy a jognak csak normatív szemszögből való tárgyalása figyelmen kívül hagyja a valóságos jogérvényesülés és jogkövetés szociológiai elemét.”²²

Ezek a stíláriis jegyek - „lényegében helyes párosítás”, „azonban veszéllyel járhatott”, ~~meg~~, hogy az osztályakarat „voluntarisztikussá válhatott”-, nos, e halvány kritika mögött ott állt több tízmillió emberhalála, az egész Gulag-szigetecsopórt, 101 polgárháborús tábornok kivégzése, Kamenyev, Zinovjev és Bucharin kirakatpere, tout entier. Ez a kritika annyira vérszegény, hogy alig áll a lábán. Nem hallott a szerző Hruscsovnak 1956-os, a XX. kongresszuson elmondott beszédéről? Akár a hatvanas években? Ahol már az egyetemeken tanították tudományos szocializmusból a sztálini törvénytelen ségeket? Nem hallott legalább Rajk László koncepcióis peréről? Ez a sápatag kritika még Nagy Imre '53-as beszédében

¹⁹ i.m. 177.o.

²⁰ Szabó Imre: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 38.o.

²¹ i.m.

²² i.m.36.o.

foglalt ön-és rákosizmus bírálatisig sem ér el, nem beszélve a hatvanas évek Lukács Györgyről, akinek fő politikai törekvése volt a sztálinizmus leküzdése.²³

Külön érdekes itt az a vád, hogy Visinszkij nem vette észre a „valóságos jogérvényesülés szociológiai elemét”. Ami jogszociológiát illeti, itt jelenik meg először annak beemelése a marxista jogelméletbe – de rögtön korlátozva. A szociológiai módszer nem lehet „elsődleges módszere a jogelméletnek, és nem is épülhet erre egy külön, de általános jelegű jogi diszciplína, mint jogszociológia.”²⁴ Szabó ugyanis a szociológiát csak *módszernek* tekinti, amely mint konkrét-empirikus kutatás - ami eddig elhanyagolt volt „nálunk” -, csak egy-egy részterületet foghat át, szemben a marxista állam-és jogelmélettel. Abban, hogy a szociológia egyáltalán megjelent Szabó horizontján, vélhetőleg Kulcsár Kálmán hatását kell látnunk, aki már a hatvanas évek elején megjelentette a szociológiai gondolkodás történetéről szóló művét²⁵. Természetesen Kulcsár Kálmán még csak megidézve sincs. Talán Kulcsárnak szóló figyelmeztetés lehet a következő intés is: „a szociológia részeként felfogott jogszociológia a jognak csak egyetlen, mégpedig külső-társadalmi vonatkozását érinthetné, figyelmen kívül hagyva többek között rendszeri sajátosságait, belső szerkezetét és összefüggéseit.”²⁶(Később aztán Kulcsár ezt problémát azzal oldotta meg, hogy átvette Mertontól az ún. középfokú elméletek elméletét, s „marxizálta” oly módon, hogy a marxizmus nagy elméletét kiegészíthetnék pl. olyan középfokú elméletek, mint a bürokrácia elmélete.)

De térjünk át a természetjog problémájára! E természetjog álrühásán, mint a helyes jog problémája bukkan fel az elemzett műben. Szabó szerint a burzsoá jogelmélet – természetesen - a pozitív jogot olyan értékmérők segítségével értékeli, amelyeknek „nem vizsgálja társadalmi keletkezését”²⁷, hanem valamely idealista filozófiából veszi át. Ezzel szemben a marxizmus tudományos alapra helyezi azt, amennyiben „keresi az uralkodó jogi eszméket és igényeket meghatározó tényezőket”, s ezt azok „társadalmiságában” látja: „ennyiben szociológia irányultságú”. De persze nem emelkedik a tudomány fölé, nem *több*, mint a tudomány, hanem maga is tudomány. Aztán „igazságosan” megállapítja, hogy eddig bár kérdés nem így vetődött fel, de – egyszerre csak felfedezi – hogy „az értékelés mégis csak szerepet játszott és játszik a marxista jogelméletben.”²⁸ S felfedezi, hogy bár a marxista jogelmélet elveti a helyes jog problémáját, de mégis van egy szocialista formája: az úgynevezett *alapelvek*, pl. a szocialista jogban alapvető szerepet játszó *törvényesség*.

Szabó az 1963-as *Szocialista jog* című munkájában egy szovjet-orosz szerzőt bírálva kimutatja, hogy tévedés a rabszolgatartó és a feudális társadalmak törvényességéről beszélni (persze osztályalapon!), mert ez hibás visszavetítése egy későbbi fejlemények, amikor is a törvényesség „a feudális önkénnyel szemben merült fel; mind formailag, mind tartalmilag magában foglalta a burzsoá demokrácia bizonyos elemeit a törvény előtti egyenlőségről, az egyenlő jogról s annak egyenlő alkalmazásáról, egy polgári demokratikus államszervezetről és igazságszolgáltatásról, az emberi jogok érvényesítéséről”²⁹ stb. Ez eddig okos cáfolat. Szabó azonban sort kerít a korabeli burzsoá törvényesség elemzésére is. Bevezetésül megemlíti a fasizmus hamis törvényességét: „így joggá emeli a dolgozók kíméletlen elnyomását, a faji üldözést, megsemmisíti a demokratikus szabadságjogokat, félreteszi az

²³ Lukács azonban gyanús volt, mert tagja volt az első Nagy Imre kormánynak. Mellesleg a Jogtudományi Intézetben még a '70-es években sem illett leírni Lukács nevét. Ez alól csak Peschka Vilmos volt kivétel. A Lukácsra való hivatkozás tehát Szabó Imrének veszélyes lett volna.

²⁴Szabó: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. 55.o.

²⁵ Ld. Kulcsár Kálmán: *A szociológiai gondolkodás története*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.

²⁶ Szabó: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*.55.o.

²⁷ i.m.51.o.

²⁸ i.m.52.o.

²⁹ Szabó Imre: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.84.o.

igazságszolgáltatás polgári demokratikus garanciáit stb.”³⁰ - mondja. Ezzel a magunk részéről csak egyetérthetünk, de rögtön ki is egészíthetnénk azzal, hogy ugyanezt tette a másik, a szocialista totalitarianizmus is -, de ne okvetetlenkedjünk. Nézzük meg inkább, mit mond Szabó Imre a szocialista törvényességről, mint kvázi természetjogot pótló szocialista alapelvről „Ezzel szemben... a szocialista jogtípust fejlődésének minden szakaszában és minden formájában a szocialista törvényesség érvényesülése és állandó szilárdulása jellemzi.”³¹

Szabó könyvében Marx jogfelfogásával kapcsolatban még egyszer megjelenik a természetjog problémája. Egy fejezetben „Új tartalom – új fogalomrendszer” alcím alatt végigelemzi a marxista jogelméletet. Ehelyütt Ernst Bloch-hal bocsátkozik vitába, aki azt a nézetet képviselte, hogy „a marxizmus valójában nem más, mint egy radikális természetjog, amely az emberi méltóság megvalósítását írja zászlajára.”³² Úgy tűnik, mintha Szabó nem tudta volna, hogy a fiatal Lukács milyen jóban volt Bloch-hal, sőt azt sem, hogy az öreg Lukács bizonyos nagyrabecsüléssel állapította meg: Bloch jobboldali ismeretelmélete mellett megmaradt a baloldali etika álláspontján. Szabó inkább azzal vádolja Blochot³³, hogy ez a tartalom, amit Bloch a természetjogba ültet, „alig” emlékeztet az eredeti természetjogra. Azt már nem fejt ki, hogy miben, miben nem, pedig lehet, hogy egy érdekes új szocialista természetjogi elméletet találhatott volna benne. Szabó végső szentenciája ez a természetjogról: „Nem hisszük, hogy értelmet lehetne adni valamiféle marxista vagy szocialista természetjognak, mert magának a természetjognak formai és tartalmi fogalma idegen a marxizmus számára.”³⁴

Ezek után vizsgáljuk meg, fejlődött-e valamit e téren Szabó a *Jogelmélet alapjai* című 1972-es munkájában. A helyes jog problémája itt a jogtudat keretei között jelenik meg. Az elemzést azzal kezdi, hogy az értékmérőként használt természetjog rendszerint „nem más, mint a fennálló jog kritikája.”³⁵ Ezután megvizsgál néhány polgári szerzőt, de csak ezért, hogy megállapíthassa: „a jogi értékfilozófiák azt az értéket, amelyet a jogban keresnek vagy megvalósulva látnak, olyan axiomatikus kiindulópontnak tekintik, amelyre nincsen további magyarázat.”³⁶ Mivel az olyan értékek, mint pl. az igazságosság, az igazság, végső soron csak az emberi élmény, az erkölcsi tudat jelenségei, ezért nélkülözik az objektív bizonyíthatóságot, következésképpen kívül esnek a tudományos vizsgálódáson.

Nem tudjuk, Szabó mire alapozza véleményét. Nem olvasott pl. Grotiust, aki a természetjogot az ész parancsaként határozza meg, ami mint ilyen egybeesik a teremtő akaratával? Vagy nem olvasta az Szophoklész Antigonéját? Persze ez ellen felhozhatná, hogy

³⁰ i.m.85.o.

³¹ i.m. Engedtessék meg jelen tanulmány szerzőjétől pár személyes megjegyzés: mikor ezt most újra olvastam, nem akartam hinni a szememnek. Tényleg? Ráadásul „minden szakaszában és minden formájában”? Ez nem lehet igaz – mondtam magamnak. Legalább a sztálini törvénysértések jogi problémájával csak szembenézhetne. Nem akarom elhinni, hogy nem tudta: minden jelentősebb, sőt akár személyi kérdést is, a Politikai Bizottságban döntöttek el? Mint az Akadémia alelnöke, ezt ne tudta volna? Nem tudta – csak a magamfajta falukutató –, hogy pl. a tanácsoknak még a nyolcvanas években is ki volt adva, hogy az ún. társadalmi eseményeket, mint névadó, esküvő, temetés farszírozni kell az egyháziak rovására? Vagy, hogy egy megyei első titkár döntött el büntetőjogilag vitás kérdéseket? Hogy van egy ún. hatásköri jegyzék minden jelentősebb állami és közszolgálati pozícióra, amiket csak a párhuzamos szintű pártszervezet előzetes jóváhagyással lehet betölteni? Sőt még a tanácsstag jelölteket is előzetesen hagyták jóvá? Nem, ezt nem akarom elhinni. De hát akkor mi magyarázza a szocialista törvényességről írottakat? Úgy érzem, ez alkotás-lélektani feladat, úgy hogy ezt másokra hagyom.

³² Szabó: *A szocialista jog.* 85.o.

³³ Bloch a remény filozófiáját alkotta meg. Ld. Bloch, Ernst: *Werkausgab.* Band . *Das Prinzip Hoffnung.* Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.

³⁴ Szabó: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog.* 89.o.

³⁵ Szabó: *A jogelmélet alapjai.* 224.o.

³⁶ i.m. 225.o.

e szerzőknél a természetjog transzcendens jellegű, ezért nem tudományos. Azonban nem vizsgálja őket meg konkrétan, s nem vitatkozik velük. De ha transzcendenciával van baj, vegyük Hobbesot, Montesquieu-t vagy Rousseau-t példaként, akik Isten nélkül vezetnek le a természeti állapotot, majd belőlük a természetjogi szabályokat. Vagy próbálná megcáfolni Spinozát, aki szerint, ha vannak is ilyen szabályok, azokat az ember eredendő önzése lerontja. Vagy csak empirikus bizonyítékokra gondol Szabó? Ha legalább Karl Popper-féle kritikai racionalizmusig eljutott volna, tudhatná, hogy létezik olyan verifikáció, ami a deduktív logikát tekinti az igazság elérésére szolgáló „organonnak”. Szabó azonban meg sem kísérelte bizonyítani, hogy természetjogok nincsenek levezetve, csak beidéz „valakit”, aki „valami ilyesmit” mondott, és részéről az egész probléma el van intézve.

Ezek után Szabó rátér a marxista interpretációra, mely szerint a burzsoá tudósok „az ellentétes társadalmi osztályok vagy különböző értékek vallói és képviselői, vagy azonos jellegűnek tekintett értékeknek ellentétes értelmet adnak.”³⁷ Ugyanis - idézi Marxtól -, az uralkodó eszmék az uralkodó osztályok eszméi, és ez a kultúrában is érvényes. Itt is azt várnánk, hogy a szerző konkrétan megvizsgálja, hogy pl. a korabeli uralkodó osztály vajon azonos-e a menedzserekkel (Burnham), vagy a technostruktúrával (Galbraith), netán van egy heterogén uralkodó elit (C.W. Mills), ami így és így határozza meg a jogot. De hogy egy baloldali gondolkodót is idézzünk: Bourdieu már a hatvanas években kimutatta, hogy a különbség van az osztályhelyzet és osztálypozíció között, s ennek különböző lenne a következménye a jogalkotásra nézve. Szabó azonban nemcsak ezeket nem ismeri, de a 60-as évek magyarországi struktúra vitáira sem reflektál: hogy ti. vajon a tulajdonviszonyok vagy a munkamegosztás hozza-e létre az osztályokat a szocializmusban?

Miután Szabó leírta a burzsoá helyes jog problémáját, e könyvében is rátér arra, hogy ezt a szocializmusban az ún. *alapelvek* helyettesíti. Az értékek „a társadalmi viszonyokból, végső soron a gazdasági viszonyokból, továbbá a politikai, kulturális és más társadalmi viszonyokból a pozitív jogra nézve levont, általánosított igényeket vagy követelményeket” foglalnak magukban, amelyeket „a pozitív jognak valóra kell váltania.”³⁸ Ezután újra előveszi a *törvényességet*, majd visszautal az 1963-as könyvére.

Szabó elidegenülés-elmélete

Szabó az 1963-as *Szocialista jog* című könyvében még nem tárgyalja az elidegenülés elméletét. Van ugyan egy „szokásos” fejezet arról, hogy mit mondtak „klasszikusok” a jogról, s itt megemlíti az 1938-as szovjet értekezlet a „szovjet állam- és jogelméletről”. Ehelyütt keményen megbírálja Visinszkijt, mivel a szerző az „uralmi és alárendeltségi viszonyokból” indul ki, és Szabó szerint ez lehetőséget ad arra, hogy benne „bizonyos voluntarisztikus elem”³⁹ kapjon helyt. Ezzel szemben - így Szabó - az uralmi viszonyok „végső fokon a termelési és azok által meghatározott politikai viszonyokon” alapulnak, minek következtében a lakosság széles körének viszonya megváltozik szocialista joghoz: vagyis a szocialista jogot, mivel azok szabályait „a tömegek részvételével” alkották, „mind nagyobb mértékben *önként követik*.”⁴⁰ Viszont az 1967-es kötetben egy külön fejezet foglalkozik Marx-szal és a „marxista jogelmélet”-tel. Megnézi, milyen nyugati marxista irányzatok⁴¹ vannak, van-e

³⁷ i.m. 226.o.

³⁸ i.m. 227.o.

³⁹ Szabó: *A szocialista jog*. 20.o.

⁴⁰ i.m. 20-21.o.

⁴¹ Csak megjegyzem: nálunk a hivatalos tanítás szerint nem lehettek irányzatok a marxizmuson belül, csak iskolák.

keleti és nyugati marxizmus, kitér a marxizmus azon tanítására, amely szerint az állam és jog egyszer el fog halni.

Ami az elidegenedést illeti, ez a fiatal Marx művében termékenyen elemzett fogalom itt bukkan fel először abban a vonatkozásban, hogy annak alapvető okaként a magántulajdont jelöli meg.⁴² Mármost Szabó észreveszi, hogy egyes nyugati, még magukat marxistának nevező szerzők is képesek kijátszani a fiatal Marxot az idősebbel, sőt idézi a cambridge-i eszmetörténeti iskola egyik atyamesterét, R. Tuckert: Marx öreg korára a filozófiától a mítoszhoz hátrált⁴³. Ő maga természetesen a kiegyensúlyozott álláspontra helyezkedik: kétségtelen a fiatal Marx „művei jogelméleti vonatkozásban rendkívül gazdagok”, de kérdéses, hogy ebből a főként Hegelt kritizáló Marxból ki szabad-e felejteni „magát a tulajdonképpeni marxista jogelméletet”.⁴⁴ Természetesen ő a marxizmust a maga egységében, „egyetlen, történelmileg fejlődő, s bár megkülönböztethető szakaszokra bomló, de okvetlen egységes elméletnek látja.”⁴⁵

Miután Szabó letette a voksát a hivatalos marxista álláspont mellett, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokra* támaszkodva az elidegenedés-konceptió korrekt interpretációját nyújtja. Majd egy – Marx gondolkodásával foglalkozó – francia munkát idéz abból a célból, hogy rámutasson a hibás Marx-értelmezésekre, amelyek szerinte elszakítják az egyes elidegenülési formákat a gazdasági alaptól, és viszonylagos önállóságukat abszolutizálva Marx materializmusát idealizmussal cserélik fel. Ezzel egy csapásra kárhoztatja azokat, akik az így eltorzított Marx alapján „az elidegenedés megszüntetésének igényével s úgy lépnek fel a szocialista társadalommal szemben, hogy 'a magántulajdon pozitív megszüntetésének' folyamatától elszakítva, önmagában véve kívánnak több szabadságot és demokráciát a szocialista társadalomtól, államtól és jortól.”⁴⁶ Holott – fejti ki – csak az volna legitim eljárás, ha azt vizsgálnák: „ez a folyamat az objektív feltételeknek, azaz az anyagi feltételek alakulásának megfelelően zajlik-e, vagy pedig a politikai és jogi viszonyok, amelyek a szocialista társadalomban találhatók, elmaradnak-e a tulajdonviszonyok, vagyis a termelési viszonyok mögött, s ha ez az eset fennáll, vajon mit kell tenni, hogy az elmaradás megszűnjék.”⁴⁷

Hic Rhodus, hic salta! - mondhatnánk: tessék csak megvizsgálni ezeket a szocialista anyagi viszonyokat. De erről semmit nem tudunk meg Szabótól. Mint Szilágyi Péter mondja hasonló esetről: „a konkrétól az absztrakthoz menekül.”⁴⁸ Értsük meg jól: nem azt kérjük számon Szabó Imrén, hogy miért nem lépett túl a marxi elméleten, hiszen – talán Althusser kivéve, igaz, ő is csak „csavarosan” – még az olyan nyugati marxisták is, mint pl. Roger Garaudy, Henri Lefebvre is szentként és sérthetetlenként kezelték a marxi és lenini szövegeket. De elvárnánk valami „konkrétat” arról, hogy hogyan is jellemezhető konkrétan a hazai anyagi-termelési viszonyok. Hiszen ekkor már létezett egy hazai reform-közgazdasági szakirodalom, mely beszélt a vállalati önállóság növeléséről, szocialista piacgazdaságról stb., tehát lehetett volna töprengeni afölött, hogy vajon egy Új Gazdaságpolitika (NEP) van-e készülöben, vagy valami más, s hogy ez mit jelent a jog és állam elidegenültségére nézve. De

⁴² Szabó eredetileg e tanulmányt egy francia jogi folyóiratban jelentette meg 1966-ban, talán ezért nem ír a *Valóság* című folyóiratban 1963-64-ben lezajlott magyar elidegenedés-vitáról. Mivel a mű 1967-ben jelent meg magyarul, elvárható lett volna, hogy azt a vitára tekintettel átdolgozza. De hát ezt talán a magyar valóságtól való – hogy egy rossz szöveccel éljek – érzéki elidegenedésének köszönhetően nem tette. Egyébként, mint említettük, magyar kortársait sem nagyon hivatkozta.

⁴³ Szabó: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. 81.o.

⁴⁴ i.m.80.o.

⁴⁵ i.m.80-81.o.

⁴⁶ i.m.82.o.

⁴⁷ i.m.83.o.

⁴⁸ Szilágyi: *Marxizmus és jogelmélet*. 24.o.

Szabó vizsgálódás helyett olyan Marx-interpretációkba menekül bele, hogy mit is mondott Marx *A hegeli államjog bírálatában* arról, hogy szerinte az állam, a jog, a morál és tudomány „csak különös módjai a termelésnek és ennek általános törvénye alá esnek.”⁴⁹ Pedig, ha csak pontosan olvasott és elgondolkodott volna azon, hogy mit értett Marx pl. a nembeli elidegenülésen (hogy ti. a haladás előnyei a nemnek az oldalán jelentkeznek, miközben az egyének ki vannak belőle zárva), és megvizsgálta volna, hogy fennállhat-e ez a szocializmus viszonyai között is, biztos nem állapíthatta volna meg kioktatón a nyugati megfigyelőkről: „Aligha lehet kellő mélységű elemzésnek tekinteni a dolgok olyan felfogását, mintha a szocialista viszonyokat általában a jogok egyedi érvényesülésének megtagadása jellemezné, s e tekintetében csak újabban mutatkozik némi javulás; ez nem más, mint a kérdésnek egyszerűen a nyugati napi politika szintjén való tárgyalása.”⁵⁰

Úgy vélem, elég volt ennyi a szabói életműből, amelynek történeti jelentősége egyértelműen negatív. Annak taglalásából, hogy miként válik egy éles elméjű és okos valaki önmagába zárt, korlátolt gondolkodásúvá, akinek sem külső, sem önkritikája nem működött. Szabó az MTA Állam- és Jogtudományi intézet igazgatójaként teljesen magára hagyottan dolgozott a jogtudomány csúcsán – Kanthoz hasonlóan. Azonban míg Kant csak a saját lelkiismeretének volt alávetve, Szabó egy általa képzelte, de nagyon is valóságos látszatnak, a történelmi haladás aktuálpolitikai vezető erejének, a Pártnak. Egyszer Kovács István azt mondta nekem, hogy Szabónak köszönhető az, hogy a legkeményebb ötvenes években egyáltalán megőrizte a jogelmélet tudományos művelhetőségét. Igen, de milyen áron? Talán mégiscsak annak az ügyésznek volt igaza, aki az ötvenes évek elején végezte a jogot Budapesten, s akivel e gri ügyész-fogalmazó koromban találkoztam, és azt mondta nekem: jogelméletből csak két szerzőt kellett fűjni: Sztálint és Szabó Imrét.

⁴⁹ Szabó: *Szocialista jog – népi demokratikus jogelmélet*. 82.o.

⁵⁰ i.m. 87.o.